

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 6, Sayı: 1, 2022, ss. 106-127/ Volume: 6, Issue: 1, 2022, pp. 106-127

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

MÜSLÜMAN BELDELERİNDE HİRİSTİYAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ORYANTALİZMDEN FAYDALANMA BAĞLAMINDA BENGAL BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Nur UDDIN

Doktora Öğrencisi, SBE, Tefsir Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi, İstanbul
PhD Student, ISS, Department of Qur'anic Exegesis, Marmara University, Istanbul/Turkey
nuhamim.du@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0712-6530

Öz

İslam'a ve başka dinlere karşı mücadelelerinde Hıristiyanlar, savaş gibi teknikler kullanmakla birlikte Hıristiyanlık düşüncelerini yaymak için başka yöntemler de kullanmaktadır. Bu teknikler arasında misyoner faaliyetler ve oryantalistlerce yürütülen akademik çalışmaların etkili olduğu söylenebilir. Bu tür Aktivitelerle insanları dinlerinden uzaklaştırarak Hıristiyanlığa döndürmek için çaba sarf etmektedirler. Misyonerler eğitim, yardım vb. kuruluşlar aracılığıyla bölge halkların kalplerini kazanmaktadır. Bunun yanı sıra Oryantalist araştırmacılar ise çalışmalarında Hıristiyan dinini yüce olarak göstermekle birlikte İslam konusunda şüphe uyandırarak negatif bir imaj oluşturmaya gayret etmektedirler. Yardım faaliyetler az eğitimli ve ekonomik olarak zayıf olan Müslüman ve diğer din mensuplarına yönelik yapmaktadır. Sayı olarak dünyanın üçüncü büyük Müslüman ülkesi olan Bangladeş'te Hıristiyan misyonerlerin bu tür çalışmaları çok yoğunlaşmış durumdadır. Son zamanlarda Hıristiyan nüfusun giderek artması da dikkat çekicidir. Bölgede Hıristiyanların misyoner çalışmalarına mukabil Müslümanların çalışmaları yeterince görünmemektedir. Bu makalede Hıristiyan misyoner faaliyetleri Müslüman bir bölgede nasıl yürütülmekte olduğu Bangladeş üzerinden değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Müslümanların ne tür faaliyetlerde bulunabileceği de araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyanlık, Misyonerlik, Oryantalizm, İslam, Bangladeş, Din.

CHRISTIAN MISSIONARY ACTIVITIES AND BENEFIT FROM ORIENTALISM IN MUSLIM REGIONS: THE CASE STUDY OF THE BENGAL REGION

Abstract

Christians use warlike techniques in their fight against Islam and other religions, as well as other methods to spread their faith. Missionary and orientalist academic studies are particularly important for them. They continue their efforts to convert Muslims to Christianity by diverting their attention away from their own faith through a variety of activities in Muslim-majority areas. Orientalist researchers, educational institutions, and aid organizations that work on a volunteer basis demonstrate the most serious activities in this regard. They are presenting the Christian

Geliş Tarihi: 13.01.2022

Doi: <https://doi.org/10.52115/apjir.1057412>

Kabul Tarihi: 31.03.2022

religion as supreme, and in doing so, they are attempting to create a negative image of Islam by raising doubts about it. The majority of these activities are carried out by uneducated and economically disadvantaged Muslims and people of other faiths. Missionary activities in Bangladesh are increasing on a daily basis. In comparison to Christian missionary work, Muslim missionary work has seemed insufficient. This article has evaluated the activities of orientalist missionaries in a Muslim region through the perspective of Bangladesh. It has also been attempted to research what kinds of activities Muslims can be actively involved.

Key Words: Christianity, Missionary, Orientalism, Islam, Bangladesh, Religion

Atıf / Cite as: Uddin, Nur. "Müslüman Beldelerinde Hıristiyan Misyonerlik Faaliyetleri ve Oryantalizmden Faydalanma Bağlamında Bengal Bölgesi Örneği". *Apjir* 6/1 (Nisan 2022), 106-127.

Giriş

Bengal bölgesi ile bugün Güney Asya'da bulunan ve hiçbir Müslüman bölgesiyle sınırı olmayan ülke olan Bangladeş kast edilmektedir. Güney Asya'nın en kalabalık ülkelerinden birisi olan Bangladeş'in batısı, kuzeyi ve doğusunun bir kısmı Hindistan ile ve doğu bölgesinin diğer kısmı Myanmar ile çevrilidir.¹ Ülkenin güney bölgesi Bengal Körfezine açılır. Ülkenin kara hududu %92 oranında Hindistan ile geri kalan %8'i Myanmar ile çevrilidir. Dolayısıyla Müslümanların hâkimiyeti altında olmayan Hindistan, kuruluştan günümüze kadar Bangladeş'in din, eğitim, kültür ve ekonomisine etkilemektedir.

Bu bölgenin tarihine göz atarsak, kuruluş geçmişini (I) Müslüman hâkimiyet öncesi dönemi, (II) Müslüman hükümet dönemi, (III) İngiliz hükümet dönemi, (IV) Pakistan dönemi ve (V) 1971 yıl sonrası Bangladeş dönemi olmak üzere toplam beş döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem eski çağlara kadar uzanan İslam öncesi dönem İhtiyârüddin Halacî'nin (ö. 1206) bölgeyi ele geçirdiği² XIII. yüzyılın başına (1203/1204 yılında) kadar sürmüştür. Müslüman dönemi olan ikinci dönem ise, 1203/1204'ten başlayarak Sirâcüddevle'ye kadar yani 1757 yılına kadar devam etmiştir. İslam dönemi genel olarak Türk asıllı hükümdarlar tarafından yönetilmiştir; sadece 1540'ten 1576 yılına kadar bir Afgan hâkimiyeti söz konusu olmuştur³.

1757 yılında İngiliz sömürge dönemin başlamasıyla ikinci dönemi olan Müslüman hâkimiyeti bitmiş oldu. Polaşi⁴ olarak adlandırılan savaşın sonucunda İngilizler Bengal Sultanı Sirâcüddevle'yi öldürerek bölgeyi kontrol altına almışlardır. İngilizlerin bu sömürge dönemi ise 1947 yılına dek devam etmiştir. Hıristiyanlar resmî olarak bölgeyi bu dönemde işgal etmişlerse de bölgeye fiziksel olarak gelişleri XV. yüzyılda başlamıştır. Bölgeye onların gelişi her ne kadar ticari amaçlı olduğu söylene de esasında hem bölgeyi

¹ Masud Hasan Chowdhury, "Bangladesh", *Banglapedia* (Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003), 1/456-459.

² Azmi Özcan, "Muhammed Bahtiyâr Halacî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 30/505-506.

³ Azmi Özcan, "Bengal", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 10/436-437.

⁴ 23 Haziran 1757'de İngilizler ve son bağımsız Bengal Sultanı Sirâcüddevle arasındaki savaşın adı Polaşi Savaşı'dır. Aslında, "Polaşi" günümüz Hindistan'ının Batı Bengal bölgesindeki bir köyün adıdır. Söz konusu olan savaş bu köyde meydana gelmiştir)

kontrolleri altında tutmayı hem de misyonerlik faaliyetlerini sürdürme amaçları gütmüşlerdir.

1947 yılında İngilizler Güney Asya'dan çekildiğinde bu bölge Müslümanlar için Pakistan, Hindular için Hindistan şeklinde ikiye bölünmüştür.⁵ Bangladeş halkı genel olarak Müslüman oldukları için Doğu Pakistan ismiyle Pakistan ile birleşmiştir. Bangladeş'in bu Pakistan dönemi 1971 yılına kadar devam etmiştir, bu dönem ise- dördüncü dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemde Pakistan hükümeti Doğu Pakistan'daki vatandaşlarla çoğu zaman anlaşmazlık içinde olmuştur. Yanı sıra Pakistan ile olumsuz ilişkiler içinde olan Hindistan Pakistan'ın doğusunu yanı o zamanki Doğu Pakistan'ı Batı Pakistan'dan ayırma fikrine sürekli destek sağlamıştır. Batı Pakistan ile Doğu Pakistan arasındaki anlaşmazlıklar artık diplomasi yoluyla çözülemeyecek duruma vardığında savaş kaçınılmaz olmuş ve dokuz ay süren savaşın akabinde Doğu Pakistan Bangladeş adı altında bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece bugünkü Bangladeş, tarihin bu dört aşamasından geçerek dünya haritasında yerini almıştır.⁶

Bengal bölgesinde Hıristiyan işgali resmî olarak 1947'de bitmiş olsa da eğitim, ekonomi, yargı sistemi, kültür ve benzeri gibi hemen her konuda halen ülkede bıraktığı izler açıkça görünmektedir. İşgalinden önce başlayan ve her geçen gün arttığı gözlemlenen misyonerlik faaliyetleri artık kaygı verici bir noktaya ulaşmıştır. Çalışmamızda bir Müslüman beldesinde Hıristiyan misyoner faaliyetleri nasıl yürütülür, sorusu üzerinde durulmuş ve bu da Bangladeş örneğinde değerlendirilmiştir. Çalışmamızda ilk olarak Hıristiyanların bölgeye girişi ve yerleşmesi ile ilgili tarihi bilgilerine yer verilmiş; ardından misyoner faaliyetleri sosyal, eğitim ve dinsel boyut açısından değerlendirme konusu yapılmıştır. Bunu yaparken misyonerlerin faydalandığı bazı oryantalist çalışmalarından da bahsedilmiştir. Aynı zamanda onların bu çalışmalarının başarı oranını tartışıp nihayetinde Müslümanların sorumluluklarını temas etme gayreti içinde olduk. Çalışmada kullandığımız kaynaklar genel olarak Bengal bölgesinin yerel dili olan Bengalce olmakla beraber Türkçe ve İngilizce kaynaklardan da faydalanılmıştır. Kullandığımız kaynakların çoğu ikincil veri türlerindedir.

1. Hıristiyanların Gelişi ve Yerleşmesi:

Bazı Tarihçilere göre Hint Alt Kıtası denilen bölgeye Hıristiyanların gelişi milattan sonra I. yüzyılda gerçekleşmiştir. İlk olarak, MS. 52 yılında Hz. İsa'nın tabiiilerinden biri olan Saint Thomas, Hindistan'ın Kuzeybatı bölgesi olan Malabar kıyı bölgesinde Hıristiyanlığı yaymak amacıyla gelmiştir. St. Thomas yerli Hintlilerin de yardımıyla yedi tane kilise yapmıştır. Ancak o kadar erken dönemlerde Bengal bölgesine Hıristiyanlar ayak basamamıştır. İlk olarak Portekizlilerin aracılığıyla Hıristiyanlık bu bölgeye gelmiştir.

⁵ T. Walter Wallbank, *A Short History of India and Pakistan: from Ancient Times to Present* (New York: Mentor Books New American Library, 1958), 25.

⁶ Detaylı bilgi için bk. Shaikh Maqsood Ali, *From East Bengal to Bangladesh* (Dhaka: The University Press Ltd, 2009).

Portekizli Dom Francisco Almida'nın ilk kraliyet elçisi (1505-1509) ve 1510'daki ikinci kraliyet elçisi Alfonso de Albuquerque, Bengal bölgesinde Hıristiyanlığı yaymak için gelmiştir. O zaman Alfonso de Albuquerque Portokizleri yerli kadınlarla evlenmeleri ve kendilerini yerli Bengalli'ye dönüştürmeleri için teşvik etmiştir.⁷ Böylece onların soyundan gelenler Bangladeş'teki ilk Hıristiyan neslini oluşturmuşlardır. 1514'te Katolik Kilisesi Papası Leo (X), Portekiz Kralı ile bir anlaşma imzalamış ve böylece Portekizliler Bengal bölgesinde Hıristiyanlığı yaymanın tekel hakkını kazanmıştır. 1517'de Sultan Alâeddin Hüseyin Şah (ö.1519) rejimi döneminde Portekizli tüccar Coelho, Çittagong'a ve 1518'de Silveira Arakan bölgesine gelmiştir.

1538'de konumuz açısından önemli bir hadise meydana geldi. Şer Han'ın saldırısı sırasında Portekizliler Sultan Gıyasettin Mahmud Şah'a (Ki o dönemde Bengal bölgesi onun hâkimiyet altındadır) yardım etti ve Sultan bu destekleri karşılığında onlara Çittagong ve Saptagram'da (şu an Hooghly) misyonerlik faaliyeti yürütebilme izninin yanı sıra gümrük evlerine yerleşmeleri için de izin vermişti.

1557'de Cochin (Hindistan'ın Güneyinde bir kıyı bölgesi) ve Malacca'yı (Malezya'nın bir kıyı bölgesi) merkeze alarak iki piskoposluk bölgesi oluşturulmuş ve Bengal bölgesi Cochin bölgesine dâhil edilmiştir. Cochin Piskoposu, Bengal bölgesini Hıristiyanlığı vaaz etmek için en uygun bölge olarak seçmiştir. Bu nedenle 1576'da Bengal bölgesine iki kıdemli rahip olarak Peder Antony Vaz ile Peder Pedro Peter Dias'i göndermiştir.⁸

Böyle bir kaç sene geçtikten sonra 1576 yılında Arakan Kralı Çittagong limanını kontrol altına alınca ilk defa Hıristiyanlar çok büyük bir dehşete düşmüştür. Bu durumdan bir sonraki yıl Portekizli Kaptan Pedro Tavares, Hooghly'de kalıcı bir liman kurma isteği ile Babür İmparatoru Celalettin Muhammed Ekber Şah'a (1555-1605) Fatehpur Sikri sarayında ziyaret etmiştir. İmparator onların bu isteğini kabul etmesiyle beraber görüşme neticesinde Bengal bölgesindeki misyonerlerine, Hıristiyanlığı yayma, kilise açma ve kendilerine bağlı eğitim kurumlarının tesisi için izin vermişti.⁹ Bu iznin ardından bölgede çok sayıda kilise ve yabancı okul açılmış ve bu kurumların yoğun propagandası neticesinde henüz XVII. yüzyılın başına kadar on binden fazla kişi Hıristiyanlaştırılmıştır.

XVII. yılın başında Cochin Piskoposu, Cizvitlere yardım etmesi için bazı Dominik misyonerlerini göndermiştir. Bu misyonerler Bengal'in doğu bölgesinde kalmış, Dianga'da üçüncü kilise ve bir papazlar makamı inşa etmişlerdir. Fakat aynı süreçte Arakan Kralı'nın Bengal'in doğusundaki Hıristiyanları hedef alan saldırıları da devam etmiş, bu baskınlarda pek çok insanın öldürülmesinin yanında bölgedeki hemen tüm kiliseler de tahrip edilmiştir. Ancak kısa zaman sonra Papa Paul Augustine misyonerlerini Dakka, Narikul,

⁷ S.A.M. Ziaul Islam, "Christianization and Christianity in Bangladesh: Historical Perspectives", *Journal of the Chittagong University Journal of Arts and Humanities* 29 (2016), 10-18.

⁸ Elizabeth Majumder, *Itihas Kotha bole (Tarihi Konuşur)* (Narayangonj: General Hospital, 2002), 8-9.

⁹ Abdulhamit Birışık, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırma* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 31.

**MÜSLÜMAN BELDELERİNDE HİRİSTİYAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ORYANTALİZMDEN
FAYDALANMA BAĞLAMINDA BENGAL BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

Katrabu ve Andarkilla'ya¹⁰ göndermesiyle Hıristiyanlar en parlak günleriyle tanışmış oldular.

Bölgedeki Hıristiyan varlığı 1632 yılında Babür İmparatoru Şehabettin Muhammed Şah Cihan tarafından baskı altına alınsa da bir sene sonra sultan tarafından çıkartılan bir ferman ile tüm Portekizliler serbest bırakıldı ve misyonerlik faaliyetine devam edebilmeleri için kendilerine büyük araziler bedelsiz olarak verildi ve bu araziler kilisenin kişisel toprağı kabul edildi. XIII. yy. bölgeye ticaret için Portekiz'den gelen tüccarların gelişine sahne oldu. Bu asra ileride yapacakları sömürgeciliğın hazırlıklarını yaptıkları bir "Yağma Dönemi" olarak bakılabilir. Böylece ticaret ve misyonerlik hedeflerinden bir adım daha ilerlemişlerdir.

Aynı zamanda bölgedeki ticari ve dinî faaliyetlerinin yanında etnik unsurları birbirine düşman edecek politikalarından da geri durmadılar. Her fırsatta bölge halklarını kışkırtarak olası bir Hindu Müslüman çatışmasına ortam hazırlıyorlardı.¹¹ 1757'de hükümete aç olan Hıristiyan tüccarlar ve misyonerler Müslümanları tahtanın başından indirerek ülkenin egemen varlığını ezmişlerdir. Bazı Müslüman devlet adamlarının da desteğıyle Polası savaşında Bengal'in son bağımsız kralı Novab Şirecuddula'yı (ö. 1757) öldürmeyi başardılar ve böylece bölgedeki varlıkları iyice perçinlenmiş olmuştur. Hıristiyanların bu topraklarda Müslüman yöneticilerin giriştikleri taht kavgaları ve günübürlük çıkarları uğruna kendilerine verdiği tavizlerle tutunabilmiş olmalarının bu günün Müslümanlarına pek çok şey söylediğı kanaatindeyiz.

Daha sonra siyasi olarak dağılmış halkı dinlerinden uzaklaştırmak için köylere kadar ulaşan yardım seferberliğine, İncil dağıtımını başta olmak üzere yoğun misyonerlik propagandası eşlik etti. Bölgeyi hâkimiyet altına aldıktan sonra misyoner faaliyetleri daha resmi ve sağlam şekilde başlamıştır. Buna en büyük örnek ise 1773 yılında William Carey'nin (ö. 1834) gelmesiyle Protestanların Bengal dili ve kültürüne yönelik misyoner çalışmalarını ciddi bir şekilde başlatmalarıdır. Carey'nin misyonerlik faaliyetlerine, İngiltere Vaftizhane Cemiyeti (Baptist Missionary Society of England) tarafından finanse edilmiştir.¹² 1793 yılında kurulmuş bu cemiyet Hint bölgesinde misyonerler tarafından kurulan ilk (STK) Sivil Toplum Kuruluşudur.¹³ Carey, İncil başta olmak üzere Hıristiyan edebiyatının önemli eserlerinin Bengalce'ye çevrilmesine hizmet etti.¹⁴ Bunun yanında onun en büyük işi, Kalküta'da Hint Alt Kıta'sının ilk Anglo-Hint Koleji olarak hizmet veren Fort William Kalküta Koleji'ni kurmasıdır. Bunun yanında misyonerlik için kullanılan Sreerampur Yayınevi'nin de gayretleriyle, Sanskritçe asıllı ve kadim Hint dinlerinin

¹⁰ Bunlar Bangladeş'in bazı önemli bölgeleridir.

¹¹ Md Yousuf Ali - Abu Sadat Nurullah, "Challenges of Islamic Da'wah in Bangladesh: The Christian Missions and Their Evangelization", *IIUC Studies* 4 (2007), 87-108.

¹² Birışık, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırma*, 56.

¹³ Mohammad Musfequs Salehin, *Development, state and religious non-governmental organizations in Bangladesh* (Sydney: The University of Sydney, Sociology and Social Policy Doktora tezi, 2013), 61.

¹⁴ Romesh Chandra Majumdar, *Bangladeşer İtihaş (Bangladeş'in Tarihi)* (Dakka: Dibbbi Prokaş, 2002), 119-127.

kelime ve kavramlarıyla Arapça-Farsça İslami kelime ve kavramların yer değiştirilmesi neticesinde Bengalce yazılı metinlerden İslam'ın izini kazımak üzere sistematik bir kampanya yürütmesidir.¹⁵ Bu gibi çalışmalarla bölgede kök salan misyonerlik faaliyetleri her geçen gün daha da artarak günümüze kadar uzanmıştır. Makalemizdeki amacımız misyonerlik faaliyetlerinin bu gününe odaklanmak olduğu için tarihsel süreç hakkında bu kadar malumatla iktifa etmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

2. Hıristiyan Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerlik faaliyetlerini yürütenler faaliyetlerine başlamadan önce yer tespiti konusunda belli başlık bazı kriterlere uygun olan konumları seçmektedir. Onlar ilk önce misyoner aktiviteleri için aşağıdaki kriterlere uygun yerleri seçmektedirler. “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler” isimli makalede zikredilen misyonerlerin uyguladığı yer tespit yöntemleri bu çalışmada da zikretmeye uygun gördük:¹⁶

- a) Ekonomik, toplumsal ve politik açıdan zayıf olan halklar ve ülkeler
- b) Sığınmacılar (Mülteciler)
- c) Azınlık Gruplar (Etnik ya da kültürel açıdan azınlık olarak tanımlananlar)¹⁷
- d) Tarih açısından Hıristiyan bir geçmişe sahip olan bölgeler
- e) Savaş, iç çatışma ve kaosun hüküm sürdüğü bölgeler

Bu kriterlere göre uygun bölge seçildikten sonra seçilen bölgeye yerleşmek ve bölgeyi benimsemek için başka yöntemler kullanılmaktadır. Asıl amaçlarına halkların ya da bölgedeki hükümetlerin dikkatini çekmemek (misyonerlik faaliyetlerini deşifre etmemek) için kendilerini gizleyecek ve asıl işlerine perde olacak kurumlar açmaktadırlar. Onların çalışma prensibine örnek olarak *Misyonerlik ve Karadeniz Bölgesindeki Faaliyetleri: Pontuscu Misyonerlik* adlı makalede bazı kurumlardan bahsedilmiştir.¹⁸ Konuya eğilen çalışmanın bu noktadaki tespitleriyle Bangladeş örneği üzerinde değerlendirme yapacak olursak şu tespitleri yapabiliriz

¹⁵ Muhammad Nuruzzaman, *Bangladesh in the web of creeping colonialism* (Dhaka: Centre for Bangladesh Studies, 2003), 49.

¹⁶ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (Ağustos 2002), 1-21.

¹⁷ Bangladeş özelinde kültür ve dil açısından azınlık kabul edilen gruplar şöylece sıralanabilir: Marma, Meitei, Tanchangya, Tripura, Barua, Rohingya. Munda Khasi, Garo, Biharis, Oraons, Santhals, ve Chakma gibi guruplardır.

¹⁸ Muammer Ak, “Misyonerlik Ve Karadeniz Bölgesindeki Faaliyetleri: Pontuscu Misyonerlik”, *Karadeniz Araştırmaları* 11/44 (2015), 15-31.

- a) Yerel kuruluşlar ile uluslararası yardım kuruluşları: Ekonomik olarak zayıf bölgelerde gıda yardımı çalışmalarıyla birlikte misyonerlik faaliyetleri de yoğun bir şekilde yürütülmektedir. Bangladeş'te bu tür kuruluşların sayısı çok fazladır.
- b) Sosyal hizmet teşkilatları: Günümüzde Bangladeş'te İngiltere, Avustralya, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ait çok çeşitli teşkilatlar faaliyettedir.
- c) Eğitim kurumları: Bangladeş'te kendilerine ait eğitim kurumları sayesinde hem misyoner faaliyetlerini sürdürmekte hem de bu işten ciddi miktarlarda gelir elde etmekte. Yeri geldiğinde bu kurumlardan da söz edeceğiz.
- d) Dil ve kültür öğreten merkezler: Bu merkezler sayesinde hem kendi dillerini adeta dünya dili haline getirebilmiş hem de bu dil kursları onlar için büyük bir gelir kaynağı olmuştur. Bangladeş'te bu tür kursların sayısı az değildir.
- e) Turizm büro ve acenteleri
- f) Elçilikler ve konsolosluk ofisleri
- g) Son ve en önemli metotlardan birisi de akademik çalışmalarıdır. Toplumun inanç yapısını, dinsel değer ve kaynaklarını inceleyerek tahrifata varan yorumlar eşliğinde kendi dinlerinin mazhariyetini herkese dikte etme gayretindedirler. Bu tür işler uygulamaya daha çok okuryazar olmayan ya da eğitimi az olan insanları hedef alırlardır.

Yukarıda bahsettiğimiz yer tespit kriterleriyle Bengal bölgesi neredeyse %95 oranında uyumaktadır. Aynı zamanda zikrettiğimiz yöntemler de hemen hemen yüzde yüz uygulanmaktadır. Bununla birlikte "Bangladeş" Arjantinli misyoner Luis Bush tarafından ortaya atılan ve "10/40 Penceresi" (*10/40 window*)¹⁹ adıyla bilinen sınırlar içinde kalmaktadır. Dakka Üniversitesinin öğretim üyesi olan misyoner Father Tapan De Rozario yazdığı bir makalesinde, Bangladeş'te yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin -yukarıda zikredildiği yöntemlere benzer- bazı stratejileri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.²⁰ Bölgede ne tür çalışmalar yürüttüklerine yakından bakıldığında sosyal, eğitim ve dini alanda yürütülen çalışmaların ağırlıkta olduğu görülür.

2.1. Sosyal Faaliyetleri

¹⁹ Bu kavramla Atlantik Okyanusu ile Pasifik Okyanusu arasında kalan, ekvatorun kuzeyinde 10 ile 40 paralelleri arasına uzanan ve Batı Afrika'dan Doğu Asya'ya ulaşan bölgeleri kastetmiştir. Luis Bush bu bölgelerde Hristiyan sayısının az olduğunu vurgulayarak buralara misyonerler tarafından daha çok önem verilmesi gerektiğini savunarak bu kavramı ortaya çıkarmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Süleyman Turan - Mahmut Aydın, "10/40 Penceresi": Misyonerlik Faaliyetlerinin Çağdaş Hedef Bölgesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (Şubat 2012), 47-71.

²⁰ Bk. Father Tapan De Rozario, "Christian Mission and Evangelization in Bangladesh", *Bangladesh e-Journal of Sociology* 8/1 (2011), 77-86.

Bangladeş'teki misyonerlerin kendi dinlerine döndürme işlemleri için ilk hedefleri savunmasız insanlardır: kadınlar, çocuklar, fakirler, eğitimsiz ve yabancılaşmış etnik gruplardır.²¹ Bangladeş'in dini yapısı çoğunluk olan Müslümanlarla birlikte Hindular ve küçük etnik kabilelerden -ki bu kabilelerin dinleri değişkenlik gösterir- oluşmaktadır. Misyonerlik faaliyetlerin öncelikle Hinduları ve etnik kabileleri hedef aldığını söyleyebiliriz. Bu etnik grupların çoğu Bangladeş'in üç bölgesinde bulunurlar: Dinajpur, Rajshahi, Rangpur ve Bogra bölgelerini içeren Bangladeş'in Kuzey bölgesi, Çittagong dağ bölgesi, Kuzey Mymensing bölgesi ve Sylhet bölgesidir. Dolayısıyla onların sosyal faaliyetlerinin çoğu bu bölgelerde devam etmektedir. Bölgedeki insanların işsizlik ve yoksulluğu Hıristiyanlaştırma girişimlerinde fırsat telakki edilmektedir. Para ihtiyacı olanlara para dağıtımı, kırsal hayatın zorluklarıyla yüzleşen bölge insanına her türden hizmet bu kapsamda değerlendirilmeye müsaittir. Hatta halkı tedavi amacıyla büyük hastaneler dahi kurulmuştur. Bu tür yardımların maddi-manevi zorluklarla yüzleşen bölge halkına sırf iyilik olarak götürüldüğünü söylemek kanaatimizce fazla iyimser olur. Bu bölgelerde Hıristiyanlığı seçen insan sayısının her geçen gün artarak devam etmesi bu düşüncemizi teyit eder mahiyettedir.

Bu bölgede Müslüman olmayan aynı zamanda zayıf inanç sahibi olanlar kendi dinlerinin zayıflığı ve değişik inançları misyonerler tarafından ortaya koyulunca kendi dinlerinden çıkıp Hıristiyan dinini kabul etmektedirler. Günümüzde bu tür insanların sayısı ciddi bir şekilde artmaktadır. Buna mukabil Müslümanların onlara yönelik çalışmaları yeterli görünmemektedir. Dahası o bölgelerde yaşayan az sayıda eğitimsiz ve yoksul Müslümanlar da kendilerine sunulan imkânlar vasıtasıyla dinlerinden ediliyorlar. Hıristiyan misyonerler ekonomik desteklerinin yanında hem eğitim alanında hem kültürel ve toplumsal alanlarda da her türlü hizmeti sunmaktadırlar. Bu tür hizmetler sayısız dernek ve STK aracılığıyla yapılmaktadır. Bangladeş Hükümeti STK Bürosuna (Bangladesh NGO Affairs Bureau) kayıt olan yabancı STK'ların sayısı iki yüzden fazladır. Bu kurumların pek çoğunun Bangladeşlileri bir şekilde Hıristiyanlaştırma amacına matuf hizmet ettikleri düşünülmektedir. Bu yabancı kurumlarla birlikte bazı yerel kurumlar da mevcuttur. Aşağıda yabancı ülkelere ait bazı kurumların isimleri zikredilmiştir:

Tablo:1

	STK İSMİ	Ülke		STK İSMİ	Ülke
01	Adventist Development and Relief Agency International	ABD	21	Learning for Life Bangladesh	Birleşik Krallık

²¹ Mohd Saidul Islam, "The Role of NGOs in Promoting Christianity: the case of Bangladesh", *Intellectual Discourse* 9/2 (2001), 183-202.

**MÜSLÜMAN BELDELERİNDE HİRİSTİYAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ORYANTALİZMDEN
FAYDALANMA BAĞLAMINDA BENGAL BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

02	Association of Baptist	ABD	22	Bangladesh Lutheran Mission, Danish	Danimarka
03	Bangladesh Foreign Mission Board	ABD	23	Dan Church Aid	Danimarka
04	Calvary Apostolic Church	ABD	24	Bangladesh Lutheran Mission, Finnish	Finlandiya
05	Churches of of God Mission	ABD	25	Action Contre La Faim	Fransa
06	Christan Service International	ABD	26	Premiere Urgence International (PUI)	Fransa
07	Baptist Mid Mission Bangladesh	ABD	27	Solidarities Internationa	Fransa
08	Mennonite Central Committee	ABD	28	Solinfo Association	Fransa
09	Seven-day Adventist Church of Bangladesh	ABD	29	BASUG-Diaspora & Development	Hollanda
10	World Vision of Bangladesh	ABD	30	Oxfam Novib	Hollanda
11	World Mission Prayer League (Lamb Hospital)	ABD	31	Missionaries of Charity	Hindistan
12	World Vision	ABD	32	Swedish Free	İsveç

				Mission	
13	Andheri Bangladesh Hilfe	Almanya	33	CONCERN- Worldwide	İrlanda
14	Helvetas Intercooperation German	Almanya	34	Center for Orientation and Educational	İtalya
15	The Australian Baptist Missionary Society	Avustralya	35	Education and Development Foundation-Educo	İspanya
16	Co-operation in Development of Bangladesh	Avustralya	36	Ayuda, Intercambio Y Desarrollo	İspanya
17	Action aid	Birleşik Krallık	37	New Apostolic Church of Bangladesh	Kanada
18	Association of Baptist	Birleşik Krallık	38	Unitarian Service Committee of Canada in Bangladesh	Kanada
19	BCRS Foundation Homes	Birleşik Krallık	39	Bangladesh Luther Mission	Norveç
20	The Salvation Army	Birleşik Krallık	40	Norwegian Refugee Council	Norveç

Kaynak: *Foreign NGO List Upto 31 October, 2021*, Dhaka: Bangladesh²²

²² Bangladesh NGO Affairs Bureau(BNGOAB), "Foreign NGO List Upto 31 October, 2021" (Erişim 25 Aralık 2021).

Not: Burada zikrettiğimiz STK ve diğer kurumların ismi kolayca tanısın diye Türkçeye çevrilmeyip onların kullandığı gibi zikredilmiştir.

Bu STK ve diğer kurumlar ilk olarak Hinduları ve etnik grupları hedef alsa da Müslümanlardan da ümit kesmiş değillerdir. Özellikle kırsal alanda yaşamakta olan ve ekonomik durumu iyi olmayan Müslümanlar bu çalışmaların doğrudan hedefi durumundadır. Sosyoekonomik durumu ve eğitim seviyesi yeterli olan şehirli Müslümanlardansa kırsalda yaşayan, ekonomik ve kültürel açıdan yetersiz Müslümanların daha kolay dönüştürülebilir olduğunun farkındadırlar. Kültür ve eğitim seviyesi yüksek olan Müslümanlara dönük teklifse İslamsızlaştırmayı (*de-Islamized*) hedefler görmektedir.

Bangladeş'te mülteci olarak yaşamakta olan Arakanlı Müslümanlarına yönelik misyonerlik çalışmaları günümüzde çok yoğunlaşmış durumundadır. Hıristiyanlara ait çeşitli sivil toplum kuruluşları yoksul Rohingya Müslümanlarını ekonomik durumlarını iyileştirme ve gelişmiş ülkelerde rehabilitasyon alacaklarına dair vaatlerle Hıristiyanlaştırmaya çalışmaktadırlar. Arakan Müslümanları üzerindeki bu projelerin, öncelikli olarak Koxpazar'daki (COXBAZAR) kamplarında yaşayan Müslümanlar üzerine odaklandığı söylenebilir. Bu ailelere beslemek üzere evcil hayvanlar verilmekte ve bu küçük yardımlar vesilesiyle dahi Hıristiyan olmaya teşvik edilmektedirler.²³ İslam dininde Hinduizm ve bölgedeki diğer dinlerde olduğu gibi kast sistemi benzeri her hangi bir zayıf noktanın yeri olmadığı için misyonerler tarafından Arakanlı Müslümanlara "Müslüman olduğunuz için bugün Bangladeş'te mülteci olarak yaşamaktasınız" demekle birlikte Myanmar'a sıkıntısız bir dönüşün bileti olarak da Hıristiyanlaşmak teklif edilmektedir.²⁴ Bu telkinler neticesinde Eylül 2019'a kadar iki binden fazla Arakanlı Müslümanın Hıristiyanlaştırıldığı bilinmektedir.²⁵

2.2 Eğitim Faaliyetleri

Hıristiyanlar bu bölgeye geldikten bir kaç yıl sonra eğitim müesseselerini kurdular. Bu kurumların en başarılı örneği, daha önce de zikri geçen William Carey'in (ö. 1834) kurmuş olduğu William Kalküta Koleji'dir. O zamandan günümüze kadar onlara ait eğitim kurumları, artan bir hızla çoğalmaktadır. Bu türden kurumların bölgenin eğitim seviyesine katkısı göz ardı edilemezse de bölge insanın dini ve kültürel değerleri başta olmak üzere bir yabancılaşma sürecine girmesi de bu kurumlar eliyle olduğu da göz ardı edilmemelidir. Misyonerlere ait eğitim kurumlarının çoğu başkent Dakka'dadır. Bu eğitim kurumları sayesinde hem misyoner faaliyetlerini yapabilmekte hem maddi destek

²³ Golam Azam Khan, "Doridro Rohingader Dormantorito korche NGOra (STK'lar Yoksul Rohingaların Dinlerini Değiştirmektedirler)", *The Daily Nayadigonta* (31 Mart 2015), 4.

²⁴ Abdul Karim Khan, *Christian Missions in Bangladesh: A Survey* (London: Islamic Foundation London, 1981), 12-13.

²⁵ Maşık At-Tahreek (MAT), "Şahajjer Arale Kristan Banano Hoççe Rohingader (Rohingalar Yardım Kisvesi Altında Hıristiyanlaştırılıyor)" (Erişim 28 Aralık 2021).

alabilmektedirler. Onlara ait bu eğitim kurumlarında öğretmen ve diğer personelin çoğu Hıristiyan dinine mensuptur. Bir rapora göre Bangladeş'te hâlihazırda misyonerlere ait eğitim kurumlarının sayısı yaklaşık 1500 kadardır. Bunlar arasında 1.200 anaokulu, 200 ilkokul, 12 ortaokul ve kolej, 15 teknik eğitim kurumu, iki önlisans koleji ve bir üniversite mevcuttur.²⁶ Aşağıda birkaç ortaokul ve lisenin ismi ve yeri zikredilmiştir.

1. Baptist Mission Integrated School (BMIS), Dakka
2. Christian Mission Primary School, Brahmanbaria
3. Grace International School, Dakka
4. William Carey Academy, Çittagong
5. Baptist Mission Girl's High School (Kız Lisesi), Barisal
6. The Aga Khan School, Dakka
7. Sydney International School, Dakka
8. S.F.X. Green herald International School, Dakka
9. Ebenezer International School, Dakka
10. St. Joseph Higher Secondary School, Dakka
11. St. Gregory's High School & College, Dakka
12. American International School Dhaka
13. Don Bosco School & College, Dakka
14. Angelica International School, Dakka
15. Saint Francis Xavier's Green Herald International School
16. St.Peter's School of London
17. Notordem College, Dakka
18. Holy Cros Girls School & College, Dakka

Anılan eğitim kurumlarında okuyan öğrencilerin % 95'i Müslümandır. Çoğu okullarda ders dili İngilizcedir. İslam dinine ait hiç bir ders olmayıp öğrenciler doğrudan Hıristiyan dünya görüşü ve kültürü doğrultusunda eğitim görmektedirler.

3. Oryantalistlerin Misyonerlere Hizmet Eden Dinî Araştırma Faaliyetleri

²⁶ Md Solamain Salman, "Missionary-run schools to follow set rules", *Daily Sun* (5 Temmuz 2019), 3.

Genel bakışıyla oryantalist ya da oryantalizm doğu bilim ile ilgilenenlere denilse de aslında “oryantalizm” Hıristiyan Batı medeniyetinin İslam medeniyeti üzerine hakim olma gayesiyle doğunun din, dil, tarihi, ve kültürü vb. bütün alanları üzerine derin araştırma yapan bir akademik akımıdır.²⁷ İnsanlar İslam hakkında Batılıların istediği şekilde bilgi sahip olsun diye bu akademik akım İslam dinî kaynaklar özellikle Kur’an ve sünnet üzerine yoğun çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar Batının hem sömürgecilik faaliyetinde hem de misyonerlik faaliyetinde vazgeçilmez araç olarak kullanılmış ve kullanmaya devam etmektedir.²⁸ Aslında diğer bir deyişle sömürgecilik, misyonerlik ve oryantalizm birbirine iç içe geçmiş çalışmalardır. Birini diğerinden ayırmak neredeyse mümkün değildir. Bunun en büyük örnek Hint Alt kıtasındaki İngiliz sömürge dönemidir. Makalemiz doğrudan oryantalizm ilgili olmadığı için burada oryantalizm hakkında detaya girmeyip sadece bölgede misyonerlere araç olan onların bazı çalışmaları zikretmeye uygun gördük.²⁹

Hıristiyan misyonerlerinin sosyal faaliyetleri ile eğitim faaliyetlerinin yanı sıra oryantalist ilim adamları, bölgenin dili olan Bengalce ile dinî akademik araştırmalar yapmaktadırlar. Bengalce dinî araştırma çalışmalarında Batı dillerinde olduğu gibi ilk hedef Kur’an-ı Kerim ve daha sonra Hz. Peygamber hayatıdır. Bununla birlikte bu araştırmacılar kendi dinlerine ait kitapları da Bengalceye tercüme etmektedirler. Bu tercümelerin de doğrudan misyonerlik faaliyetlerine hizmet ettiğini tahmin etmek zor değildir. Nitekim son süreçte Arakan Kampı’nda yaşayan Müslümanlar arasında gizlice Kitab-ı Mukaddes’in Bengalce tercümesi dağıtıldığını ortaya çıktığı bilinmektedir.³⁰

Burada oryantalistlerin Kur’an’a yönelik bazı çalışmaları hakkında bir nebze de olsa bilgi vermekte fayda mülahaza ediyoruz. Bengalce’de yapılan çalışmaları -Müslümanlara yönelik çalışmalar ve gayr-ı Müslümanlara yönelik çalışmalar- olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür. Müslümanlara yönelik çalışmalarda Kur’an-ı Kerim’e saygı gösterdiğini ve inandığını göstermeye çalışır. Çünkü Kur’an-ı Kerim’den delil göstererek Hz. İsa’yı üç ilah’tan biri olarak ve kitab-ı Mukaddes’in geçerliliği da devam ettiğini kanıtlamaya çalışmaktadır. Mesela *Bani ebong Bani bahok*³¹ yani *Söz ve Söz Taşıyıcı* ismiyle yazılan bir kitap Fatıha suresinin tercüme ve kısa bir açıklaması ile başlar. İki bölümden oluşan Bu kitapta Kitab-ı Mukaddes’in tahrif olmadığını ve günümüzde de Allah’ın gönderdiği gibi bize ulaştığını söyler. Delil olarak ise Kur’an-ı Kerim’in İmran suresinin 1-4 ayeti, Maide suresinin 46. ve 68. ayeti, En’am suresinin 154. ve 92. ayetleri

²⁷ Bryan S. Turner, “Orientalism, Islam and Capitalism”, *Social Compass* 25/3-4 (01 Eylül 1978), 371-394.

²⁸ Mustafa Göregen, “Oryantalist Yorumların Psiko-Sosyal Temelleri”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (30 Temmuz 2017), 32-42.

²⁹ Oryantalizm hakkında detaylı bilgi için bk. Edward W. Said, *Orientalism* (New York: Vintage, 1979); Maryam Jaamelah, *Islam and Orientalism* (Lahore: Mohammad Yusuf Khan & Sons, 1990); Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*, çev. Ahmet Demirhan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991).

³⁰ Khan, “Doridro Rohingader Dormantorito korche NGOr (STK’lar Yoksul Rohingaların Dinlerini Değiştirmektedirler)”, 4.

³¹ “*Bani ebong Bani bahok*” Kitabın Bengalce ismi

zikretmektedir.³² Kitab-ı Mukaddes tahrif edilmediğine dair delil olarak En'am suresinin "Bu (Kur'an), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır"³³ ayeti ve Yunus suresinin "Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor. Rabbinden sana gelen, gerçeğin ta kendisidir, sakın şüphelenenlerden olma!"³⁴ ayeti göstermektedir. Yazara göre eğer önceki semavî kitaplar tahrif edilmiş olsaydı zikredildiği ayetlerde geçtiği gibi Kur'an önceki kitaplar için doğrulayıcı olmazdı ve Kur'an konusunda şüphe varsa Peygamber'e "senden önce kitabı okuyanlara sor" denmezdi. Çünkü ona göre tahrif edilmiş olsaydı bu kitapları okuyanlara sorması mantıksızdır.³⁵

İki bölümden oluşan bu kitabın birinci bölümde ilk olarak Hz. Peygamber bir doğru peygamber olmakla birlikte onun getirdiği Kur'an da Allah tarafından gönderilen bir kitap olduğuna dair inançları paylaşıp ardından Kur'an'da önceki semavî kitapları ve Peygamberleriyle ilgili ayetleri zikretmektedir. Daha sonra bu peygamberler arasında Hz. İsa'nın konumu diğerlerden farklı ve yüce olduğuna dair Kur'an'dan delil getirmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v)'in görevi ise de Hz. İsa'nın (a.s) getirdiği kitabı öğretmektir diye iddia etmektedir.³⁶ İkinci bölüm tamamen Hz. İsa (a.s) ilgilidir. Onun mucizeleri ve Allah'ın oğlu (haşa) olduğuna dair İncil'den delil getirmektedir. Bu kitapta yazar bir kandırmaca tabir almaktadır. Kitapta kendini Müslüman olarak tanıtmakla³⁷ birlikte Hıristiyan kelimesi bir defa bile zikretmemektedir. Aslında Müslüman beldelerinde misyonerlere malzeme üretmesinde oryantalistler böyle kandırmaca usuller uygulanırlardır.

Neredeyse aynı mantıklarla yazılmış olan diğer bir kitap ise "Gunahgarder Jonno Beheste Jawar Poth (Günahkarlar için Cennete Giden Yol)" kitabıdır. Kırk dokuz sayfalı bu kitapta da önceki kitap gibi Hz. İsa'ya (a.s) indirilmiş olan İncil'de tahrif söz konusu olmadığını ve Kur'an'ı-Kerim önceki kitaplara tasdik olarak gönderdiği için Kur'an'dan önce gönderilmiş önceki kitaplardaki hükümleri hayata geçirmek gerektiğini savunmaktadır.³⁸ Yazar "De ki: "Ey Ehl-i kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir"³⁹ ayeti⁴⁰ ve "Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları denetleyici olarak bu kitabı hak ile indirdik"⁴¹ ayeti zikrederek

³² Salim Mejid İlyas, *Bani ebong Bani bahok (Söz ve Söz Taşıyıcı)* (Dakka: Al Hanif Kollan Trust of Bangladeş, 2003), 1/8-19.

³³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-En'am 6/92.

³⁴ Yunus 10/94.

³⁵ İlyas, *Bani ebong Bani bahok (Söz ve Söz Taşıyıcı)*, 1/13-14.

³⁶ İlyas, *Bani ebong Bani bahok (Söz ve Söz Taşıyıcı)*, 1/43-48.

³⁷ İlyas, *Bani ebong Bani bahok (Söz ve Söz Taşıyıcı)*, 1/4.

³⁸ Rev. S. Bawre, *Gunahgarder Jonno Beheste Jawar Poth (Günahkarlar için Cennete Giden Yol)* (Tangail: Dristipat, 2009), 7-9.

³⁹ Maide 5/68.

⁴⁰ Bawre, *Gunahgarder Jonno Beheste Jawar Poth (Günahkarlar için Cennete Giden Yol)*, 7.

⁴¹ Maide 5/48.

Kur'an önceki kitaplarını iptal etmek yerine destek verdiğini söyler ve İncil okumadan iyi bir Müslüman olamayacağını ifade etmektedir.⁴² Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in de tahrif edildiğine dair okuyuculara bir şüphe sorusu ile başbaşa bırakmaktadır. Kendisi elimizde olan Kur'an Hz. Osman tarafından istinsah edildiğini ve bu istinsah Hz. Aişe tarafından da kabul edilmediğini söyleyerek- "şimdi siz düşünün elimizdeki Kur'an sahih mi değil mi" diye soruyu okuyuculara bırakır.⁴³ Böylelikle kitabın yarısına kadar devam ederek ardından Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olduğunu ispat yoluna gider. Dikkat çekecek husus ise bu kitabın kapağında kitabın ismi Bengalce ile birlikte Arapça olarak da "طريق الجنة للمذنبين" yazmakla birlikte Maide suresinin 5/119. ayetinin Arapça metni de yer almaktadır. İlk görünüşte bu kitap Hıristiyan misyonerlerin kullandığı bir araç olduğunu anlamak neredeyse mümkün değildir. Bu şekildeki eserler gibi onlarca eserden bahsetmek mümkündür. Bunlarla birlikte batı oryantalistler tarafından yazılmış olduğu kitaplarda Bengalceye tercüme edilip dağıtılmaktadır. Bölgedeki misyonerler oryantalistlerin bu tür çalışmalarından iyice faydalanmaktadır.

Şimdi Oryantalistler tarafından Bengal dilinde yapılan Kur'an tefsiri ve tercümesine dair bazı çalışmalardan bahsetmek uygun olacaktır. Bu çalışmalar aslında XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk yarısında gün yüzüne çıkmış, İngilizlerin sömürgecilik döneminde bazı oryantalistler tarafından bu çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Fakat maalesef ki bunların pek çoğu ilmi ve objektif olmaktan uzaktır. Hatta içlerinde Kur'an-ı Kerim'e doğrudan iftira atan ve tahrife yeltenenler de vardır.

Sri Philip Bişşaş Çalışması

Sri Philip Bişşaş İngiliz sömürge döneminde Hindistan'ın Bengal bölgesinde yaşamış olan Hıristiyan bir misyonerdir. Onun hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Sri Philip Bişşaş yüce Kur'an-ı Kerim'den seçtiği birkaç ayeti "*Koran*" adıyla tercüme ve kısa bir tefsir çalışmasına tabi tutmuştur. Bu eser aslında Hıristiyanlığı tebliğ etmek amacıyla kaleme alındığı için, Hıristiyanlara dair ayetlerin tercümesi ve açıklaması üzerinde durulmuştur.⁴⁴ 1891'de Kalküta Hıristiyan Varnikuler Sosisyeti tarafından basılmış olan bu tercüme misyoner faaliyeti olarak ücretsiz dağıtılmaktaydı.⁴⁵

İslâm dinine hakaret etmek amacıyla yazılmış olan bu kitap, âyet tercümeleri ve açıklamalarıyla oldukça sakıncalıydı. Bu sakıncanın farkına varan Müslümanlar esere

⁴² Bawre, *Gunahgarder Jonno Beheste Jawar Poth (Günahkarlar için Cennete Giden Yol)*, 10.

⁴³ Bawre, *Gunahgarder Jonno Beheste Jawar Poth (Günahkarlar için Cennete Giden Yol)*, 12.

⁴⁴ Air Ahmad, *Bangla Vaşay Kur'an Macider Onubad (Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümesi)* (Dhaka: Saptahik Arafat, 1968), 57.

⁴⁵ Abul Kalam Azaad, *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an (Bengalce'de Kur'an Çalışmaları: Tafsir-e-Nurul Kur'an Perspektifi)* (Dakka: Dakka Üniversitesi, Beşeri Fakültesi, Doktora Tezi, 2013), 160.

şiddetli protesto gösterileriyle karşı çıktılar ve zamanının hükümeti bu eserin yayımını durdurma kararı almak zorunda kaldı.⁴⁶

Reverend William Goldsack Çalışması

Reverend William Goldsack 1861'de Avustralya'da doğmuştur.⁴⁷ William Goldsack *Australian Baptist Missionary Society*'nin bir Hıristiyan tebliğcisidir.⁴⁸ Kendisi 1899'da Bangladeş'in Pabna ve Faridpur bölgesine Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerini sürdürmek amacıyla gelmiştir.⁴⁹ Anılan bölgeler o dönemde misyoner faaliyetlerin merkezi durumundaydı. William Goldsack Hıristiyan dinini yaymak amacıyla bölgenin dili Bengalceyi ana dili gibi öğrenmiştir. Bu bölgeye geldikten sonra 1917 ve 1918'de Arapça öğrenmek üzere Suriye ve Mısır'da bulunduğu bilinmektedir.⁵⁰ İslâm dinî hakkında çokça araştırma yapan bu Hıristiyan misyoner İslâm üzerine bir kaç kitap yazmıştır.

William Goldsack'ın önemli eseri Kur'an-ı Kerim tercümesi ve kısa açıklamalı çalışmasıdır. Öyle görülüyor ki William Goldsack'ın bu çalışmasındaki öncelikli hedefi Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'i kötüleyerek İslâm'a hakaret etmektir. Söz gelimi, ganimet anlamına gelen ve ilgili sureye de ismini veren "enfal" kelimesiyle ilgili yorumu ve bu yorum üzerine bina ettiği çıkarımlar, bu art niyetli yaklaşımın açık örneğini sunar. Yazara göre enfal "Çalınmış ya da soygunculuk yaparak alınmış mal" demektir. Dolayısıyla -hâşâ- Muhammed Medine şehrine kaçıp kendi müritleriyle beraber Medine'nin dört köşesinde soygunculuk yapmaya başlamıştır. İlgili sure bundan bahsetmektedir.⁵¹ Hâlbuki Enfal kelimesinin gerçek tercüme/açıklaması "ganimet" demektir.

Aynı şekilde Kıyamet suresi 24. ayetin açıklamasında "Kur'an eksiklerle dolu olduğundan dolayı bu kitabın Allah'ın kitabı olduğuna akıllılar inanamaz" şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁵² Yazara göre Duha suresi yedinci ayetinde yer alan "*Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi*"⁵³ şeklindeki hitap, Muhammed'in -haşa- sapkın biri olduğuna delalet eder. Bu ve benzeri pek çok yaklaşımı dolayısıyla eser, yayınlanmasının

⁴⁶ Mohammad Mozibur Rahman, *Bangla Vaşay Kur'an Çorça (Bengalce'de Kur'an Çalışmaları)* (Dhaka: Islamic Foundation Bangladesh, 1986), 101.

⁴⁷ Gerald H. Anderson, "Biographical Dictionary of Christian Missions", *Missiology* 27/1 (Ocak 1999), 41-45.

⁴⁸ Henri Lammens, "Was Mohammed Sincere?" *The Muslim World*, 5/3 (1915), 262-267.

⁴⁹ Mofakker Husain Khan, *Pobitro Kur'an Procharer İtihas o Bonganubader Shotoborso (Yüce Kur'an'ın Yayılış Tarihi ve Bengalce Tercümesinin Yüzyılı)* (Dakka: Bangla Academy, 1997), 67.

⁵⁰ Anderson, "Biographical Dictionary of Christian Missions", 41-45.

⁵¹ William Goldsack, *Koran Şarif Onubad (Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi)* (Kalküta: Christian Literature Society, t.y.), 341.

⁵² Goldsack, *Koran Şarif Onubad (Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi)*, 138.

⁵³ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Duha 93/7.

akabinde, bölge Müslümanlarınca protesto edilmiş, aynı zamanda âlimler tarafından gazetelerde esere karşı reddiye yazıları kaleme alınmıştır.⁵⁴

Misyonerler Kur'an çalışmalarıyla beraber Hz. Peygamber'in hayatı hakkında da çalışmalar yapmışlardır. Bölgeye misyoner amacıyla gelen meşhur oryantalist William Carey (ö. 1834) sîret eseri kaleme almıştır. XIX. ile XX. yüzyılları arasında Hint Alt kıtasının başka dillerinde de oryantalistler tarafından sîret eserleri kaleme alınmıştır.⁵⁵

Günümüzde Bangladeş'te Hıristiyanlara ait eserler çok ciddi bir şekilde artmaktadır. Onlara ait sayısız yayınevi halı hazırda faaliyettedir. Aşağıda birkaç yayınevinin ismi zikredilmiştir.

- (a) Christian Literature Center (Hıristiyan Edebiyat Merkezi)
- (b) National Council of Churches (Ulusal Kiliseler Konseyi)
- (c) Bangladesh Bible Society (Bangladeş İncil Topluluğu)
- (d) Association of Baptists for World Evangelism (Dünya Evangelizmi Vaftizciler Derneği)
- (e) Bangladesh Mission (Southern Baptist) (Bangladeş Misyonu (Güney Baptist)).⁵⁶

3. Çalışmanın Başarı Oranı

Çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip olan Bangladeş gibi bir ülkede Hıristiyan misyonerlik çalışmaları çok ciddi boyutlara ulaşmış olup Hıristiyanlık bölgedeki Müslümanlar arasında hızlı bir şekilde artmaktadır. Ekonomik durumu zayıf olan insanların kalbini çeşitli yollarla kazanabilmişlerdir. Ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan farklı etnik grupların yarısı çoktan Hıristiyanlığı benimsemiş durumdadırlar. Son zamanlarda Müslümanlar arasındaki irtidat da Hıristiyanlık lehine hızla artmaktadır. *The Christian Post* isimli gazetede 20 Temmuz 2016 yılında yayınlanmış bir habere göre son altı yılda Bangladeş genelinde 91.000 kadar Müslümanın Hıristiyanlığa geçtiği tahmin ediliyor.⁵⁷ Misyonerlere ait "GOD REPORTS" isimli web sitesinde Mart 2017 yılında yayınlanmış bir habere göre dağlık bölgelerde son 12 ayda 20,000 Müslüman, Hıristiyanlığı kabul etmiş durumdadır. Haberin sonunda bu ifadeler yer almaktadır:

⁵⁴ Nur Uddin, *Bengalce'de ve Bangladeş'te yapılan Kur'an ve tefsir çalışmaları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 58-63.

⁵⁵ Abdulhamit Bırışık, "Hint Alt Kıtasında Son Üç Asır Sîret Kitaplarında Görülen Muhteva Değişiminin Nedenleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (Haziran 2011), 21-52.

⁵⁶ Islam, "The Role of NGOs in Promoting Christianity", 183-202.

⁵⁷ Samuel Smith, "Thousands of Muslims Converting to Christianity in Bangladesh Despite Rising Persecution", *The Christian Post* (Erişim 20 Aralık 2021).

“Hıristiyanlık Bangladeş’te ciddi bir şekilde büyüyor. Gelecek nesil Hıristiyanlaşıyor. Bangladeş’in bir gün Hıristiyan bir devlet olacağına inanıyoruz. İslam’ın merhameti, şefkati ve sevgisi yoktur. Sunacak hiçbir şeyi yok. Hıristiyanlık sonsuz yaşamın güvencesini sunar ve umut verir”⁵⁸

Kabul edilen çoğu istatistik bürosuna göre günümüzde Bangladeş’te Müslüman ve Hindular hariç Hıristiyanlık ve başka dinlere mensup olanların sayısı toplam nüfusun %1’inden azdır. Ancak “Christian Freedom International” (CFI) toplam nüfusun %1’inin Hıristiyan olduğunu iddia etmektedir. Bangladeş hükümetinin verilerine göre ise ülkedeki Hıristiyan oranı %0.4’tür.⁵⁹

İngiltere’de yayınlanmakta olan “Christian Today” isimli gazetede Mart 2017’de yayınlanmış bir habere göre toplam nüfusun %1’inin Hıristiyan olması aldatıcı bir hesaplama değildir. Onlara göre Hıristiyanlar şu anda ülke nüfusunun en az % 10’unu oluşturmakta ve bu sayı her geçen gün daha da artmaktadır.⁶⁰ Eğer yüzde 10’luk rakam doğrudursa, Müslümanların hâkim olduğu diyar şimdi en az 15.6 milyon Hıristiyan’ın bulunduğu yerdir. OPEN DOORS USA kurumunun hesabına göre şu anda Bangladeş’te 903,000 (ülke nüfusunun %0,5’i) kadar Hıristiyan vardır.⁶¹ Görüldüğü kadarıyla tüm istatistikler, bölgedeki Hıristiyan yoğunluğunun arttığını açıkça ortaya koymaktadır.

4. Müslümanların Sorumlulukları

Bangladeş’teki Hıristiyan misyonerlerin bu başarısı şüphesiz hem Bangladeş’teki hem başka Müslüman ülkelerdeki Müslümanların bu konuya yeterince ilgi göstermemesindedir. Hıristiyan Misyonerler Hıristiyanlık ve Avrupa kültürünü yaymak için binlerce kilometre öteden, deniz aşırı ülkelerden gelebilmişler, buna mukabil Müslümanlar kendi din ve kültürlerine sahip çıkmak için gerektiği kadar çalışmalar yapmamaktadırlar.

Bu bir gerçek ki, yüce Allah insanoğluna doğru yolu göstermek ve hayatlarını iyi bir şekilde sürdürmelerini sağlamak için peygamberlerinin vasıtasıyla din olarak İslam’ı göndermiştir. Bu yüce din hiçbir şüphe ve yanlış bulunamaz bir dindir. İslam’ın başlangıcından bu yana hiç kimse onun yanlış olduğunu ispatlayamamıştır. Şüphe uyandırmaya çalışanlar da olmamış değildir. Ve bu art niyetli kimseler üşenmeyip bu uğurda maddi-manevi zahmetlere katlanmakta ve özellikle kültür, eğitim ve ekonomi sahalarında zayıf Müslümanları hedef almaktalar. Müslümanlar bu çalışmaların panzehri mahiyetinde alternatif çalışmalar ortaya koyabilirlerse bu harici çalışmalar karşılıksız kalacaktır. Bu noktada Müslümanlar organize olarak, misyonerlerin hedef aldığı bu bölge ve halklarına yönelik şu türden çalışmalar yürütebilirler.

⁵⁸ Mark Ellis, “Christianity ‘exploding’ in Bangladesh, despite persecution”, *God Reports* (Erişim 25 Aralık 2021).

⁵⁹ Bangladesh National Portal (BNP), “Know Bangladesh” (Erişim 23 Kasım 2021).

⁶⁰ Hazel Torres, “Christianity on the rise in Bangladesh as tens of thousands of Muslims are turning away from Allah to embrace Jesus”, *Christian Today* (Erişim 28 Aralık 2021).

⁶¹ Open Doors (OD), “Bangladesh”, (Erişim 23 Kasım 2021).

4.1. Eğitim Merkezi ve Dinî Araştırma Çalışmaları

Geçmişten günümüze eğitim her daim önemini korumuştur. İnsan düşüncelerini harekete geçiren yegâne vasıtanın eğitim olduğunu söylesek, sanırım abartmış olmayız. İslam'ın ilk mesajının “Okul!” diye başladığı hatırlanmalı. Dolayısıyla Müslim ve gayr-i Müslimler için yürütülecek eğitim seferberliği öncelikli bir iş olmalı ve bunu temin için eğitim ve araştırma merkezlerinin kurulması vazife addedilmelidir. İtiraf etmek gerek ki sömürge tecrübesi yaşamış pek çok Müslüman ülke gibi Bangladeş'te de aktif eğitim sistemi İngilizlerin bakiyesidir.

Müslümanların kültür ve gelenekleriyle uyumlu eğitim kurumlarının varlığı, misyoner odakların, her türden değerine yabancılaşmış adam yetiştirme projeleri karşısında bölge insanına gelecek adına ümit vaat eden çok kıymetli bir girişim olacaktır. Kur'an ve sünnet karşısında asırlardır oluşturulmaya çalışılan ön yargılar böylece kendi kurumlarımız eliyle yıkılmış olacak ve Müslümanıyla gayr-i Müslim'yle tüm bölge insanına “doğru bir İslâm anlayışı” sunulmuş olacaktır.

4.2. STK ve Dernek Çalışmaları

Günümüz dünyasında sosyal faaliyet alanlarının kitleler üzerindeki etkisini inkâr etmek kabil değildir. Bangladeş'te devam eden misyoner faaliyetlerin çoğunun Sivil Toplum Kuruluşları eliyle yürütüldüğü, en ücra kırsal noktalara kadar bu oluşumlar yolu ile ulaştıkları hatırlanacak olursa, Müslümanların kuracağı bu türden STK ve dernek organizasyonlarının sahih bir İslâm algısının oluşumunda bölge insanına ne denli hizmet etme potansiyeli taşıdığı kestirilebilir.

Son zamanlarda Bangladeş'te mülteci olarak yaşamakta olan Arakan Müslüman kamplarında bazı STK ve dernekler yardım faaliyetleri yapmaktadır. Ancak ülkenin kırsal alan ve dağ bölgelerinde yaşamakta olan etnik gruplara yönelik hiç bir çalışma yapılmamaktadır. Hem eğitimsiz hem ekonomik durumu zayıf olanlar din ve amaçlarına bakılmaksızın herhangi kurumdan her türlü destekler alırlar. Dolayısıyla bu bölgelerde yaşayanların sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere Müslümanların STK ve Dernek çalışmalarının çoğalması gerekmektedir. Dernekler aracılığıyla yardım kampanyaları, tarım kampanyaları, eğitim programları ve kültür programları gibi faaliyetler yürütülebilir.

4.3. Uluslararası Çalışmaların Arttırılması

Bangladeş'te halı hazırda faaliyette olan binlerce misyoner derneğinin çoğuna, uluslararası taraflarından finanse edilmektedir. Bu dernekler çoğunlukla İngiltere, Kanada, Avustralya, Amerika Birleşik devletler gibi Hıristiyan ülkelerce himaye edilmektedir (yukarıda bunun bazı örnekler gösterdik). Bangladeş belki ekonomik açıdan oldukça geri bir ülkedir. Fakat sahiplik ettiği Müslüman nüfus bakımından dünyanın üçüncü Müslüman ülkesi olduğu unutulmamalıdır. Bunca Müslümanlarıyla İslam

dünyasının geleceği adına büyük potansiyel taşıyan bu topraklar, dışarıdaki Müslüman dünyadan, en az Hıristiyan dünyanın kendisine gösterdiği ilgiyi beklemek hakkına sahip değil mi diye bir soru karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada Türkiye başta olmak üzere ekonomik durumu iyi olan Arap Müslüman ülkeler Bangladeş'te misyonerlere karşı çalışmalar yürütülmelidir. Türkiye'nin bazı kurumları tarafından yürütülen çalışmalar halı hazır faaliyettedir. Ancak kırsal alan ve dağ bölgede yaşamakta diğer dine mensup olan aynı zamanda ekonomik durumu zayıf olan etnik gruplara yönelik çalışmaların sayısı az görünmektedir. Aynı zamanda uluslararası çalışmaların çoğu sadece mültecilere yöneliktir. Dolayısıyla bölgede yaşamakta olan diğer insanlar bu tür faaliyetten yararlanamamaktadır.

Sonuç

Tarihi milattan önceye kadar uzanan Bengal bölgesi dünya tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bölgenin coğrafya stratejik konumu da günümüz dünya ekonomisi ve politikası bakımından çok önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra Müslüman nüfusuna göre dünyanın üçüncü büyük Müslüman ülkesi olarak da İslam dünyası için büyük bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte hiç bir Müslüman ülke ile sınırı olmaması açısından da diğer Müslüman ülkeler arasında ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bu kadar öneme sahip olan bir bölgeden Hıristiyanların uzak durmayacağı aşikârdır. XVI. yüzyılda bölgeye girmelerinden günümüze kadar hiç geri çekilmeden günden güne misyoner çalışmalarını devam ettirmektedirler.

Misyonerler bölgedeki insanların yoksulluklarından, eğitim ve kültür yetersizliklerinden azami derecede faydalanarak bu coğrafyada yoğun Hıristiyanlaştırma faaliyeti yürütmüşlerdir. Sosyal alanlarda yürüttükleri faaliyetlerin yanı sıra eğitim alanındaki yatırımları ve akademik araştırmaları bu noktada başrol oynamıştır. Ülke nüfusu arasında gittikçe yaygınlaşan Hıristiyanlaşma oranına bakılacak olursa, uluslararası finans desteği gören STK, vakıf ve eğitim kurumları eliyle yürütülen bu çalışmaların başarıya ulaştıklarından söz edebiliriz. Bunlara karşı Müslüman entelektüel ve hayırsever taraflar İslam dinini insanlara duyurmada doğru yaklaşımları benimsemeli ve önlemler almalıdır.

Son olarak ifade etmek gerekirse, Müslümanların ihmal ettiği bu alan başkaları tarafından dolduruluyor ve kendi amaçlarına hizmet için suiistimal ediliyor. Bugün için görmeye başladığımız bu olumsuz tablonun yarın ürkütücü boyutlara varmaması için, gerek Bangladeşli Müslümanlar gerekse Türkiye başta olmak üzere İslam dünyasının bu alan üzerine daha fazla eğilmesi elzem görünüyor.

**MÜSLÜMAN BELDELERİNDE HİRİSTİYAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE ORYANTALİZMDEN
FAYDALANMA BAĞLAMINDA BENGAL BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

Kaynakça

- Ahmad, Air. *Bangla Vaşay Kur'an Macider Onubad (Kur'an-ı Kerim'in Bengalce Tercümesi)*. Dakka: Saptahik Arafat, 1968.
- Ak, Muammer. "Misyonerlik Ve Karadeniz Bölgesindeki Faaliyetleri: Pontuscu Misyonerlik". *Karadeniz Araştırmaları* 11/44 (2015), 15-31.
- Ali, Md Yousuf vd. "Challenges of Islamic Da'wah in Bangladesh: The Christian Missions and Their Evangelization". *IIUC Studies* 4 (2007), 87-108. <https://doi.org/10.3329/iiucs.v4i0.2857>
- Ali, Shaikh Maqsood. *From East Bengal to Bangladesh*. Dhaka: The University Press Ltd, 2009.
- Anderson, Gerald H. "Biographical Dictionary of Christian Missions". *Missiology* 27/1 (Ocak 1999), 41-45. <https://doi.org/10.1177/009182969902700109>
- Azaad, Abul Kalam. *Bangla Vaşay Tafsir Çorça: Bişesoto Tafsir-e-Nurul Kur'an (Bengalce'de Kur'an Çalışmaları: Tafsir-e-Nurul Kur'an Perspektifi)*. Dakka: Dakka Üniversitesi, Beşeri Fakültesi, Doktora Tezi, 2013.
- Bawre, Rev. S. *Gunahgarder Jonno Beheste Jawar Poth (Günahkarlar için Cennete Giden Yol)*. Tangail: Dristipat, 2009.
- Birişik, Abdulhamit. "Hint Alt Kıtasında Son Üç Asır Sîret Kitaplarında Görülen Muhteva Değişiminin Nedenleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (Haziran 2011), 21-52.
- Birişik, Abdulhamit. *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an Batı Etkisinde Hint Kur'an Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- BNGOAB, Bangladesh NGO Affairs Bureau. "Foreign NGO List Upto 31 October, 2021". Erişim 25 Aralık 2021. <http://www.ngoab.gov.bd/site/page/54d2f83c-cd18-44af-8a52-202ec83f7582/->
- BNP, Bangladesh National Portal. "Know Bangladesh". Erişim: 23 Kasım 2021. <https://www.bangladesh.gov.bd/site/page/812d94a8-0376-4579-a8f1-a1f66fa5df5d/বাংলাদেশকে-জানুন>.
- Chowdhury, Masud Hasan. "Bangladesh". *Banglapedia*. 1/456-459. Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.
- Ellis, Mark. "Christianity 'Exploding' in Bangladesh, despite Persecution". *God Reports*, Erişim 25 Aralık 2021. <https://www.godreports.com/2017/03/christianity-exploding-in-bangladesh-despite-persecution/>.
- Goldsack, William. *Koran Şarif Onubad (Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi)*. Kalküta: Christian Literature Society, t.y.
- Göregen, Mustafa. "Oryantalist Yorumların Psiko-Sosyal Temelleri". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (30 Temmuz 2017), 32-42. <https://doi.org/10.32711/tiad.335016>
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/4 (Ağustos 2002), 1-21.
- İlyas, Salim Mejid. *Bani ebong Bani bahok (Söz ve Söz Taşıyıcı)*. II Cilt. Dakka: Al Hanif Kollan Trust of Bangladeş, 2003.
- İslam, Mohd Saidul. "The Role of NGOs in Promoting Christianity: The Case of Bangladesh". *Intellectual Discourse* 9/2 (2001), 183-202.
- İslam, S.A.M. Ziaul. "Christianization and Christianity in Bangladesh: Historical Perspectives". *Journal of the Chittagong University Journal of Arts and Humanities* 29 (2016), 10-18.
- Jaamelah, Maryam. *Islam and Orientalism*. Lahore: Mohammad Yusuf Khan & Sons, 1990.
- Khan, Abdul Karim. *Christian Missions in Bangladesh: A Survey*. London: Islamic Foundation London, 1981.
- Khan, Golam Azam. "Doridro Rohingader Dormantorito korche NGOr (STK'lar Yoksul Rohingyaların Dinlerini Değiştirmektedirler)". *The Daily Nayadigonta*. (31 Mart 2015), 4. <http://www.dailynayadiganta.com/?/detail/news/11748?m=0>.
- Khan, Mofakker Husain. *Pobitro Kur'an Procharer İtihas o Bonganubader Shotoborso (Yüce Kur'an'ın Yayılış Tarihi Ve Bengalce Tercümesinin Yüzyılı)*. Dakka: Bangla Academy, 1997.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Lammens, Henri. "Was Mohammed Sincere?" *The Muslim World*, 5/3 (1915), 262-267.
- Majumdar, Romesh Chandra. *Bangladeşer İtihaş*. Dakka: Dibbbi Prokaş, 2002.
- Majumder, Elizabeth. *Itihas Kotha bole (Tarihi Konuşur)*. Narayangonj: General Hospital, 2002.
- MAT, Maşik At-Tahreek, "Şsahajjer Arale Kristan Banano Hoççe Rohingader (Rohingyalar yardım kisvesi altında Hristiyanlaştırılıyor)". Erişim 28 Aralık 2021. https://at-tahreek.com/article_details/2003

- Nuruzzaman, Muhammad. *Bangladesh in the web of creeping colonialism*. Dhaka: Centre for Bangladesh Studies, 2003.
- OD, Open Doors. "Bangladesh". Erişim 23 Kasım 2021. <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/world-watch-list/bangladesh/>.
- Özcan, Azmi. "Bengal". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 10/436-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Özcan, Azmi. "Muhammed Bahtiyâr Halacı". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 30/505-506. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Rahman, Mohamamad Mozibur. *Bangla Vaşay Kur'an Çorça (Bengalce'de Kur'an Çalışmaları)*. Dhaka: Islamic Foundation Bangladesh, 1986.
- Rozario, Father Tapan De. "Christian Mission and Evangelization in Bangladesh". *Bangladesh e-Journal of Sociology* 8/1 (2011), 77-86.
- Salehin, Mohammad Musfequs. *Development, State and Religious Non-Governmental Organizations in Bangladesh*. Sydney: The University of Sydney, Sociology and Social Policy, Doktora Tezi, 2013.
- Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage, 1979.
- Salman, Md Solamain. "Missionary-Run Schools to Follow Set Rules". *Daily Sun* (5 Temmuz 2019). <https://www.daily-sun.com/post/404805/Missionaryrun-schools-to-follow-set-rules>.
- Smith, Samuel. "Thousands of Muslims Converting to Christianity in Bangladesh Despite Rising Persecution". *The Christian Post*. Erişim 20 Aralık 2021. <https://www.christianpost.com/news/thousands-of-muslims-converting-christianity-bangladesh-despite-rising-persecution.html>.
- Torres, Hazel. "Christianity on the Rise in Bangladesh as Tens of Thousands of Muslims Are Turning Away from Allah to Embrace Jesus". *Christian Today*. Erişim 28 Aralık 2021. <https://www.christiantoday.com/article/christianity-rising-fast-in-bangladesh-as-tens-of-thousands-of-muslims-are-turning-away-from-allah-to-embrace-jesus/105712.htm>.
- Turan, Süleyman vd. "10/40 Penceresi: Misyonerlik Faaliyetlerinin Çağdaş Hedef Bölgesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/1 (Şubat 2012), 47-71.
- Turner, Bryan S. "Orientalism, Islam and Capitalism". *Social Compass* 25/3-4 (01 Eylül 1978), 371-394. <https://doi.org/10.1177/003776867802500305>
- Turner, Bryan S. *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*. çev. Ahmet Demirhan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Uddin, Nur. *Bengalce'de ve Bangladeş'te yapılan Kur'an ve tefsir çalışmaları* (Konya: Necmettin Erbakan University, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 58-63.
- Wallbank, T. Walter. *A Short History of India and Pakistan: from Ancient Times to Present*. New York: Mentor Books New American Library, 1958.